

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Lucas Modig

Det oskäligen äktenskapsförordet

- Rättspraxis rörande 36 § AvtL vid jämkning av äktenskapsförord

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Kandidatuppsats på juristprogrammet

15 högskolepoäng

Handledare: Sandra Ahrén

Termin: VT23

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING.....	2
FÖRORD	3
FÖRKORTNINGAR.....	4
1 INLEDNING.....	5
1.1 Bakgrund.....	5
1.2 Syfte och frågeställningar	6
1.3 Metod och material.....	6
1.4 Avgränsningar	8
1.5 Disposition	8
2 MAKARS EGENDOMSFÖRHÅLLANDEN.....	9
2.1 Äktenskapet och äganderätten	9
2.2 Äktenskapsförord.....	10
2.3 Bodelning	11
3 JÄMKNING AV ÄKTENSKAPSFÖRORD.....	13
3.1 Motiven bakom 12 kap. 3 § ÄktB.....	13
3.2 Jämkningsgrunderna	14
3.2.1 Förordets innehåll.....	16
3.2.2 Omständigheterna vid förordets tillkomst.....	16
3.2.3 Senare inträffade förhållanden	17
3.2.4 Omständigheterna i övrigt.....	17
3.3 Rättsföljden av jämkning	18
3.4 NJA 1993 s. 583	18
3.4.1 Omständigheterna i fallet	18
3.4.2 Domstolarnas bedömning.....	20
3.4.3 Perspektiv på avgörandet.....	21
4 ÄKTENSKAPSFÖRORD OCH 36 § AVTL.....	23
4.1 Generalklausulen om oskäligen avtalsvillkor	23
4.2 Familjerättsliga avtals särdrag.....	24

4.2.1	Det allmänna omsättningsintresset	24
4.2.2	Den långtgående upplysningsplikten.....	24
4.2.3	Makarnas styrkeförhållanden	25
4.2.4	Betydelsen av känslor (och barn)	25
4.2.5	Makes goda tro	26
4.3	NJA 2020 s. 624 'Den oskäligen skifteslikviden'	26
4.3.1	Omständigheterna i målet.....	26
4.3.2	HD:s avgörande.....	27
5	ANALYS OCH DISKUSSION	29
5.1	12 kap. 3 § ÄktB <i>de lege lata</i>	29
5.2	Familjerättsliga och förmögenhetsrättsliga avtal.....	30
5.3	Behovet av jämningsregler.....	31
5.4	36 § AvtL vid jämkning av äktenskapsförord	31
	KÄLLFÖRTECKNING	34

Summary

Spouses have the opportunity to regulate their economic relations in case of a divorce, through a prenuptial contract. The contract could, at the time of the partition, appear as inequitable for one of the spouses. In such cases can that spouse invoke the provision on adjustment of prenuptial contracts in chapter 12 section 3 of the Swedish Marriage Code (1987:230). There's yet a lack of recent case law regarding adjustment of prenuptial contracts. Accordingly, there's a lack of guidance for when a prenuptial contract can be adjusted. However, chapter 12 section 3 of the Swedish Marriage Code (1987:230) is formed with the general clause against inequitable terms of agreement in section 36 of the Swedish Contracts Act (1915:218) as model. In addition, the grounds for adjustment are correspondent. Present petition discusses therefore the opportunity to apply case law regarding section 36 of the Swedish Contracts Act (1915:218), on adjustments of prenuptial contracts.

The essay's purpose is reached by using legislative history, case law and doctrine, to investigate how chapter 12 section 3 of the Swedish Marriage Code (1987:230) should be applied, the characteristics of family-law agreements and the motives behind chapter 12 section 3 of the Swedish Marriage Code (1987:230) and section 36 of the Swedish Contracts Act (1915:218) respectively. Accordingly, the essay has a legal development-character. The legal dogmatics-method is used.

The main conclusion is that there's good opportunities to apply case law regarding section 36 of the Swedish Contracts Act (1915:218), on adjustments of prenuptial contracts. The characteristics of family-law agreements, the differences between the functions of prenuptial contracts and property-law agreements and the different requirements for adjustment must, however, be considered. Certain circumstances, in a Swedish Supreme Court ruling, implying that a property-law agreement is inequitable could serve as guidelines when adjusting a prenuptial contract. Yet, a judgement based on the overall situation, must be made. Finally, the conclusion is drawn that the Swedish Supreme Court ruling in NJA 2020 p. 624 justifies a broader area of application for chapter 12 section 3 of the Swedish Marriage Code (1987:230).

Sammanfattning

Makar har möjlighet att reglera sina egendomsförhållanden i händelse av skilsmässa, genom ett äktenskapsförord. Ett äktenskapsförord kan, vid tidpunkten för bodelning, framstå som oskäligt för den ena maken. Denne kan i sådana fall åberopa bestämmelsen om jämkning av oskäliga äktenskapsförord i 12 kap. 3 § äktenskapsbalken (1987:230) (ÄktB). Nyare rättspraxis rörande bestämmelsen om jämkning av äktenskapsförord saknas emellertid. Därmed finns begränsad ledning för när ett äktenskapsförord kan jämkas. 12 kap. 3 § ÄktB är dock utformad med generalklausulen om oskäliga avtalsvillkor i 36 § lag (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetstens område (AvtL) som förebild och jämningsgrunderna är överensstämmande. Förrevarande framställning behandlar därför möjligheten att tillämpa rättspraxis rörande den förmögenhetsrättsliga generalklausulen om oskäliga avtalsvillkor i 36 § AvtL, vid jämkning av äktenskapsförord.

Uppsatsens syfte uppfylls genom att förarbeten, rättspraxis och doktrin används för att utreda vad som sägs om hur 12 kap. 3 § ÄktB ska tillämpas, de familjerättsliga avtalens särdrag samt motiven bakom de båda jämningsbestämmelserna. Därmed har uppsatsen en rättsutvecklande karaktär och använder sig av en rättsdogmatisk metod.

Den huvudsakliga slutsatsen är att det finns goda möjligheter till tillämpning av rättspraxis rörande 36 § AvtL, vid jämkning av äktenskapsförord. De familjerättsliga avtalens särdrag, skillnaderna mellan äktenskapsförords och förmögenhetsrättsliga avtals funktion samt skillnaderna i vad som krävs för jämkning måste emellertid beaktas. En helhetsbedömning måste alltid göras i det enskilda fallet. Därmed får man se till enskilda omständigheter som talar för jämkning i förmögenhetsrättsliga avgöranden, snarare än att jämkas ett äktenskapsförord enbart baserat på att HD jämkade ett förmögenhetsrättsligt avtal där omständigheterna var likartade. Slutligen dras slutsatsen att möjligheterna till jämkning av äktenskapsförord har ökat till följd av HD:s avgörande i NJA 2020 s. 624 'Den oskäliga skifteslikviden'.

Förord

Ett äktenskaps(förord) används för att reglera egendomsordningen i ett äktenskap. Detta förord vill jag emellertid använda för att säga tack. Att säga tack till alla som, direkt eller indirekt, bidragit till denna uppsats vore övermåktigt. Jag nöjer mig därför med att tacka den som tveklöst varit viktigast.

Tusen tack till min handledare Sandra Ahrén. Dina tips och idéer har varit ovärderliga!

Till alla andra, ingen nämnd ingen glömd: Tack för att ni på något sätt bidragit! Målet har alltid varit målet, men ni gjorde resan lite mer uthärdlig. Härmed sätter jag punkt för juristprogrammets sjätte termin och tar sommarlov.

Lund i maj 2023

Lucas Modig

Förkortningar

AvtL	Lag (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsområden
HD	Högsta domstolen
HovR	Hovrätten
LU	Lagutskottets betänkande
NJA	Nytt juridiskt arkiv avd. I
NJA II	Nytt juridiskt arkiv avd. II
Prop.	Proposition
SOU	Statens offentliga utredningar
TR	Tingsrätten
ÄktB	Äktenskapsbalk (1987:230)

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Vid ingående av äktenskap blir bestämmelserna i ÄktB tillämpliga. Detta innebär bl.a. att makarna, vid en eventuell framtida bodelning, ska dela lika på sitt giftorättsgods.¹ Utgångspunkten är att all egendom är giftorättsgods.² Likadelning kan emellertid undvikas genom upprättande av ett äktenskapsförord, som gör all eller viss egendom enskild.³ Efter ett äktenskaps upphörande kan resultaten av ett äktenskapsförord framstå som oskäligen fördelaktiga för ena parten. I sådana lägen erbjuder 12 kap. 3 § ÄktB en möjlighet till jämkning av äktenskapsförordet.

NJA 2020 s. 624 'Den oskäligen fördelaktiga skifteslikviden' är ett av flera HD-avgöranden som behandlar gränslandet mellan familjerätt och förmögenhetsrätt.⁴ Dessa frågor lämnas ofta till rättstillämparen att lösa.⁵ I fallet tillämpade HD 36 § AvtL på ett bodelningsavtal. 36 § AvtL utgör förebilden för jämningsregeln i 12 kap. 3 § ÄktB.⁶ Det blir således aktuellt att se till rättspraxis kring 36 § AvtL för att avgöra hur 12 kap. 3 § ÄktB bör tillämpas. Skillnaderna mellan familjerättsliga och förmögenhetsrättsliga avtal innebär dock att hänsyn måste tas till de familjerättsliga avtalens särprägel.⁷

Det har gått lång tid sedan senaste HD-avgörandet rörande jämkning av äktenskapsförord.⁸ Därmed är det av intresse att utreda hur 12 kap. 3 § ÄktB bör tillämpas och om det går att finna ledning bland den betydligt rikare rättspraxisen rörande 36 § AvtL.

¹ 10 kap. 1 § och 11 kap. 3 § ÄktB.

² 7 kap. 1 § ÄktB.

³ 7 kap. 3 § 1 st. ÄktB.

⁴ Se även NJA 2016 s. 1057, NJA 2017 s. 168 'Mahr' och NJA 2019 s. 23 'Den betalade sambon'.

⁵ I förarbetena till AvtL anförs att 36 § AvtL är analogt tillämplig på familjerättsliga avtal som äktenskapsförord och villkor vid bodelning samt arvsifte. Uppgiften att avgöra sådana frågor lämnas emellertid till rättstillämparen. Se prop. 1975/76:81 s. 113.

⁶ Prop. 1986/87:1 s. 193.

⁷ Ryrstedt (1998) s. 158 f. Se även Teleman (2020) s. 85.

⁸ NJA 1993 s. 583.

1.2 Syfte och frågeställningar

Det finns begränsad ledning för hur 12 kap. 3 § ÄktB ska tillämpas. Bestämmelsen i 12 kap. 3 § ÄktB är utformad som en generalklausul, vilket innebär att hänsyn ska tas till värderingarna i det samhälle vari den tillämpas. Eftersom bestämmelsen är utformad med ledning av 36 § AvtL och jämningsgrunderna är likalydande kan viss ledning för hur 12 kap. 3 § ÄktB ska tillämpas sökas i praxis rörande 36 § AvtL. Hänsyn måste dock tas till att äktenskapsförord är familjerättsliga avtal. Denna uppsats syftar därför till att, med utgångspunkt i NJA 2020 s. 624 'Den oskäligen skifteslikviden', ur ett rättsutvecklande perspektiv, utreda vad rättspraxis kring 36 § AvtL säger om hur 12 kap. 3 § ÄktB ska tillämpas. För att uppfylla syftet, ska följande frågeställning besvaras:

- I vilken utsträckning kan rättspraxis rörande 36 § AvtL tillämpas vid jämkning av äktenskapsförord?

För att besvara den huvudsakliga frågeställningen måste följande utredas:

- Vad går att utläsa ur förarbeten, praxis och doktrin om 12 kap. 3 § ÄktB?
- Vilka likheter och skillnader finns det mellan familjerättsliga och förmögenhetsrättsliga avtal?
- Vilka intressen ligger bakom 12 kap. 3 § ÄktB respektive 36 § AvtL?

1.3 Metod och material

Frågeställningarna besvaras med hjälp av den rättsdogmatiska metoden. Utgångspunkten för den rättsdogmatiska metoden är att svaren ska sökas i de allmänt accepterade rättskällorna. Svaren söks därmed i lagstiftning, förarbeten, rättspraxis och rättsdogmatiskt orienterad litteratur. Metoden används för

att föreslå hur rättsläget bör utvecklas genom att använda 36 § AvtL-praxis vid jämkning av äktenskapsförord.⁹ Rättskällorna studeras utifrån det faktum att lagstiftning och prejudikat är auktoritativa. Förarbeten och juridisk litteratur används för att tolka rättskällorna.¹⁰ För att ytterligare beskriva den rättsdogmatiska metoden, kan det sägas att rättsdogmatiken ”konstruerar ett normativt system som ger mening åt lagarna och domarna”. Därmed bidrar rättsdogmatiken till förutsebarhet.¹¹

De lagförarbeten som varit viktigast för uppsatsen är förarbetena till ÄktB samt förarbetena till AvtL. Vid sidan av förarbetena har företrädevis Örjan Telemans *Äktenskapsförord* samt Anders Agells och Margareta Brattströms *Äktenskap Samboende Partnerskap* använts, för att beskriva gällande rätt. Anders Agell har dessutom bidragit genom sin analys av NJA 1993 s. 583 i *Jämkning av äktenskapsförord*. Beträffande NJA 2020 s. 624 ’Den oskäligen skifteslikviden’, har Tove Lindgren medverkat med sin analys i *Jämkning av familjerättsliga avtal med stöd av 36 § avtalslagen*. Doktrinen används bl.a. för att kritisera HD-avgörandena. Det är genom denna kritiskt inriktade rättsdogmatik som den fortsatta rättsutvecklingen påverkas.¹² Örjan Telemans och Anders Agell är de som skrivit mest om jämkning av äktenskapsförord. Under senare år har emellertid Tove Lindgren börjat undersöka det gränsland mellan familjerätt och förmögenhetsrätt, till vilket man kan hänföra frågan om jämkning av äktenskapsförord.

Det enda publicerade rättsfallet rörande jämkning av äktenskapsförord är NJA 1993 s. 583. Eftersom avgöranden från underrätterna saknar prejudikatverkan, analyseras inte dessa inom ramen för förevarande framställning. NJA 2020 s. 624 ’Den oskäligen skifteslikviden’ behandlar jämkning av bodelningsavtal med stöd av 36 § AvtL. Avgörandet används som stöd för att utreda i vilken utsträckning praxis rörande 36 § AvtL kan tillämpas vid jämkning av äktenskapsförord.

⁹ Kleineman (2018) s. 21 ff.

¹⁰ Kleineman (2018) s. 33.

¹¹ Jareborg (2004) s. 4 f.

¹² Kleineman (2018) s. 36.

1.4 Avgränsningar

Denna uppsats är avgränsad från jämkning av familjerättsliga avtal till just jämkning av äktenskapsförord. Vidare undersöks endast svenska avgöranden från högsta instans. Eftersom familjerätten i de nordiska länderna är likartad, hade avgöranden rörande jämkning av äktenskapsförord och andra familjerättsliga avtal i dessa länder kunnat undersökas. Av utrymmesskäl är detta inte möjligt inom ramen för förevarande framställning. Vidare behandlas inte andra möjligheter till jämkning i bodelningssammanhang.¹³

1.5 Disposition

Uppsatsen är indelad i fem kapitel. I det inledande kapitlet redogörs för uppsatsens bakgrund, syfte, frågeställningar, metod och avgränsningar. Därefter, i kapitel två, beskrivs det sammanhang i vilket jämkning av äktenskapsförord kan ske. Kapitlet fokuserar på giftorätten, äktenskapsförord och bodelning. Det tredje kapitlet beskriver förutsättningarna för jämkning av äktenskapsförord enligt förarbeten, praxis och doktrin. Efter det undersöks generalklausulen om oskäliga avtalsvillkor, de familjerättsliga avtalens särdrag och NJA 2020 s. 624 'Den oskäliga skifteslikviden' i kapitel fyra. Slutligen sker en analys där de, i avsnitt 1.2 angivna frågeställningarna besvaras.

¹³ Se den allmänna regeln om jämkning av bodelning i 12 kap. 1 § ÄktB och 12 kap. 2 § ÄktB om jämkning av bodelning med anledning av ena makens död.

2 Makars egendomsförhållanden

I det följande ges en introduktion till den del av den ekonomiska familjerätten, som behandlar makars egendom under bestående äktenskap och vid äktenskapets upplösning.

2.1 Äktenskapet och äganderätten

Makars egendomsförhållanden karakteriseras av ekonomisk likställdhet och avtalsfrihet.¹⁴ Enligt grundsatsen för makarnas ekonomiska förhållanden i 1 kap. 3 § ÄktB råder varje make ”över sin egendom och svarar för sina skulder”. Äktenskapet medför emellertid att makarna får giftorätt i varandras egendom, förutsatt att ett äktenskapsförord inte stadgar annat.¹⁵ Vid tillkomsten av giftermålsbalken (1920:405), föregångaren till ÄktB, anfördes att giftorätten är ”en egenartad på familjerättslig grund vilande rättighet”.¹⁶ Giftorätten utgör ett latent anspråk på att få dela värdet av den andre makens egendom vid en eventuell framtida bodelning, efter äktenskapsskillnad eller under äktenskapet.¹⁷ Ingående av äktenskap innebär således inte att en make gör ett ägandeförvärv; ett sådant förvärv av egendom sker först vid bodelningen, i den utsträckning denne tillskiftas egendom från sin make.¹⁸

Den egendom en make innehar som enskild egendom, får denne i regel behålla vid bodelning. All egendom som inte är enskild, är giftorättsgods.¹⁹ En makes giftorättsgods är den egendom som tillhör denne, men som den andre maken har giftorätt till. Utgångspunkten är att all egendom makarna innehar blir giftorättsgods vid äktenskapets ingående.²⁰ Egendom kan göras enskild

¹⁴ Teleman (2022) s. 23.

¹⁵ Agell & Brattström (2018) s. 53.

¹⁶ NJA II 1921 s. 56 Den nya giftermålsbalken.

¹⁷ Agell & Brattström (2018) s. 53.

¹⁸ Teleman (2022) s. 24.

¹⁹ 7 kap. 1 § ÄktB.

²⁰ Teleman (2022) s. 52.

genom (1) äktenskapsförord, (2) villkor vid gåva eller i testamente, (3) för-
månstagarförordnande, eller (4) genom att enskild egendom ersätts av annan
egendom.²¹

2.2 Äktenskapsförord

Ett äktenskapsförord är ett familjerättsligt avtal genom vilket makar, i hän-
delse av bodelning, kan reglera egendomsordningen. De kan bestämma att all
eller viss egendom som tillhör/tillfaller respektive part ska vara enskild och
därmed undanhållas från likadelning vid bodelning. Ett äktenskapsförord kan
upprättas av blivande makar eller under äktenskapet.²² Den egendom som ge-
nom äktenskapsförord görs enskild måste emellertid vara klart bestämd och
individualiserad.²³ Enligt 9 kap. 13 § ÄktB är alla avtal om en kommande
bodelning utan verkan, förutsatt att de inte utgör föravtal eller äktenskapsför-
ord. Föravtal kan, enligt samma lagrum, endast upprättas ”inför en omedel-
bart förestående äktenskapsskillnad”.

Genom äktenskapsförordet förfogar makarna främst över egendoms-
ordningen i deras äktenskap, men i detta avseende har äktenskapsförordet ver-
kan först vid en eventuell bodelning. Parterna har relativt stor avtalsfrihet och
förordet behöver inte vara ”rättvist”. De kan emellertid inte avtala att äkten-
skapsförordet enbart ska gälla förutsatt att äktenskapet upphör genom skils-
mässan eller om den mest förmögna maken/makan förblir rikast etc. Det är inte
heller möjligt att avtala att äktenskapsförordet inte ska gälla om makarna får
barn tillsammans.²⁴

²¹ 7 kap. 2 § ÄktB.

²² 7 kap. 3 § ÄktB.

²³ Agell & Brattström (2018) s. 102.

²⁴ Teleman (2020) s. 35 ff.

2.3 Bodelning

Makarnas egendom *ska* fördelas genom bodelning när ett äktenskap ”upplöses”, förutsatt att det finns giftorättsgods eller att den ena maken begär att få överta bostad eller bohag. Bodelning får även genomföras under pågående äktenskap, ”äktenskapsbodelning”, om båda makarna samtycker till det.²⁵ Ett äktenskap ”upplöses” genom äktenskapsskillnad eller den ena makens död.²⁶ I bodelningen ska makarnas giftorättsgods ingå.²⁷

Bodelningen inleds med en andelsberäkning där det fastställs vilken egendom och vilka skulder som tillhör respektive make. Egendomens art bestäms och vardera makens lott värderas.²⁸ Egendom och skulder som tillkommit respektive uppstått efter den kritiska tidpunkten ska inte tas med i bodelningen. Den kritiska tidpunkten är dagen för anmälan till TR vid ”äktenskapsbodelning”, dagen då talan om äktenskapsskillnad väcktes beträffande bodelning vid äktenskapsskillnad och dagen för dödsfallet vid bodelning med anledning av ena makens död.²⁹ Enligt skuldtäckningsregeln ska så mycket avräknas från en makes giftorättsgods att dennes skulder vid den kritiska tidpunkten täcks. Skulder som är hänförliga till makes enskilda egendom avräknas endast i den mån täckning inte kan ske ur dennes enskilda egendom.³⁰

Efter avdrag för skulder, ska det som återstår av makarnas giftorättsgods läggas samman och fördelas lika mellan makarna (lottläggning).³¹ I det fall det inte finns någon enskild egendom, resulterar bodelningen i att båda makarna får egendom av lika stort värde, oavsett hur egendomsförhållandena såg ut innan bodelningen. Giftorätten och hälftedelningsprincipen motiveras av att makarna bidrar till familjen genom arbete i hemmet och arbetsinkomster. Den make som arbetar mer i hemmet skaffar i regel mindre egendom under äktenskapet. När äktenskapet upplöses likställs därför makarnas ansträngningar

²⁵ 9 kap. 1 § ÄktB.

²⁶ 1 kap. 5 § ÄktB.

²⁷ 10 kap. 1 § ÄktB.

²⁸ Teleman (2022) s. 151.

²⁹ 9 kap. 2 § ÄktB.

³⁰ 11 kap. 2 § 1-2 st. ÄktB.

³¹ 11 kap. 3 § ÄktB.

och egendomen delas lika.³² Därmed kan det finnas intresse av att anpassa egendomsordningen i äktenskapet genom ett äktenskapsförord. Bestämmelserna om bodelning är dispositiva. Makarna kan komma överens om en andelsberäkning som avviker från lagreglerna genom exempelvis ett bodelningsavtal.³³

³² Grauers (2022) s. 25.

³³ NJA 2020 s. 624 'Den oskäligen skifteslikviden'.

3 Jämkning av äktenskapsförord

Efter ett äktenskap, kan ett äktenskapsförord ge effekter som makarna inte räknat med. I det följande redogörs för möjligheten, i 12 kap. 3 § ÄktB, till jämkning av äktenskapsförord med oskäligen resultat.

3.1 Motiven bakom 12 kap. 3 § ÄktB

Genom ÄktB:s ikraftträdande 1988 gavs en uttrycklig möjlighet till jämkning av äktenskapsförord i 12 kap. 3 § ÄktB. Tidigare hade jämkning kunnat ske med stöd av 36 § AvtL. I förarbetena till AvtL framgår uttryckligen att generalklausulen i 36 § AvtL kan tillämpas analogt för att jämka villkor i bl.a. äktenskapsförord.³⁴ Det ansågs emellertid nödvändigt att möjligheten till jämkning av äktenskapsförord framgick uttryckligen av äktenskapslagstiftningen.³⁵ Därtill har familjerättsliga avtal vissa särdrag i förhållande till förmögenhetsrättsliga avtal.³⁶ Äktenskapsförord innehåller exempelvis ofta benefika inslag, genom att make avstår från sin giftorätt i den andre makens egendom. En jämkning av äktenskapsförord med benefika inslag borde därmed, enligt Teleman, vara lättare att få till än en jämkning av ett avtal med ömsesidiga förpliktelser.³⁷

Regeln är utformad efter generalklausulen i 36 § AvtL och syftar till att skydda den ekonomiskt svagare maken från en bodelning innebärande att denne står egendomslös efter äktenskapets upplösning.³⁸ En ekonomiskt svagare make ska ges förutsättningar för en ”omstart” efter äktenskapet.³⁹ Ett villkor kan vara berättigat vid äktenskapsförordets tillkomst, men missgynna ena maken vid en framtida bodelning till sådan grad att en tillämpning av villkoret skulle vara oskäligt.⁴⁰

³⁴ Prop. 1975/76:81 s. 113.

³⁵ Prop. 1986/87:1 s. 78.

³⁶ Ryrstedt (1998) s. 158. Se avsnitt 4.

³⁷ Teleman (2020) s. 85.

³⁸ Prop. 1986/87:1 s. 193.

³⁹ Teleman (2020) s. 91.

⁴⁰ SOU 1981:85 s. 394.

Motiven bakom 12 kap. 3 § ÄktB ska förstås utifrån det faktum att det, i svensk rätt inte finns någon kontrollmekanism som förhindrar att makar ingår äktenskapsförord med ett oskäligt innehåll.⁴¹ Den granskning som sker vid registreringen av ett äktenskapsförord är materiell genom att förordet inte får reglera annat än vad som är tillåtet att avtala enligt 7 kap. 3 § 1 st. ÄktB. Det prövas emellertid inte vilken verkan äktenskapsförordet kommer ha.⁴²

3.2 Jämkningsgrunderna

Med ett äktenskapsförord kan hälftdelningsprincipen sättas ur spel.⁴³ Ett villkor i ett äktenskapsförord som är oskäligt med hänsyn till dess innehåll, omständigheterna vid dess tillkomst, senare inträffade förhållanden och omständigheterna i övrigt *får*, enligt 12 kap. 3 § ÄktB, jämkas eller lämnas utan avseende vid bodelningen. Ett villkor kan vara oskäligt i det enskilda fallet när det tillämpas i bodelningen eller till sin typ. Jämkning av äktenskapsförord utan samband med bodelning, kan ske med stöd av 36 § AvtL.⁴⁴

Det ska göras en bedömning av samtliga omständigheter vid bodelningen. Utgångspunkten ska vara att äktenskapsförordet är ett uttryck för makarnas gemensamma vilja och jämningsmöjligheten ska således utnyttjas restriktivt. Jämkning bör endast aktualiseras när egendom gjorts enskild i större omfattning och detta resulterar i en ”påtaglig snedfördelning av makarnas samlade egendom”. Ofta kan oskäligheten undanröjas genom att villkoret i fråga endast tillämpas delvis.⁴⁵ Agell och Brattström har dock kritiserat att en anvisning om restriktivitet ska styra bedömningen av om ett äktenskapsförord är oskäligt. De menar att bedömningen bör ske förutsättningslöst. Avtalets bindande verkan förklarar enbart varför det behövs en jämningsmöjlighet.⁴⁶

⁴¹ Jfr. Agell (1993/94) s. 787 f.

⁴² Grauers (2022) s. 52.

⁴³ Ibid. s. 89.

⁴⁴ Teleman (2020) s. 82 ff.

⁴⁵ Prop. 1986/87:1 s. 193 f.

⁴⁶ Agell & Brattström (2018) s. 218 f.

Lagstiftarens avsikt torde emellertid ha varit att sätta tröskeln för oskälighet vid jämningsprövningen högt.⁴⁷

Huruvida en ”påtaglig snedfördelning” föreligger beror på makarnas ekonomiska förhållanden.⁴⁸ Beträffande äktenskapsförord som gör all egendom enskild är risken för oskäligen resultat för den ena maken särskilt stor. Detsamma gäller äktenskapsförord som stadgar att den ena makens egendom ska vara enskild men inte den andres.⁴⁹ För de fall där omständigheterna som konstituerar oskäligheten förelåg redan vid upprättandet av äktenskapsförordet, anförde departementschefen att jämningsregeln endast borde komma i fråga om äktenskapsförordet ”i betydande grad missgynnar den ena maken”.⁵⁰ Det finns dock inget direkt stöd för att tröskeln för tillämpning av jämningsregeln kan sättas högre när oskäligheten är ”ursprunglig”.⁵¹

Vidare har det diskuterats i doktrinen om hänsyn ska tas till syftena med äktenskapsförordet vid dess tillkomst i jämförelse med makarnas ekonomiska förhållanden så som de utvecklats senare under äktenskapet. Teleman argumenterar för att det kan vara svårt – särskilt med hänsyn till att parterna ofta anför ädla avsikter vid en tvist – att klarlägga vilka syften som låg bakom makarnas upprättande av äktenskapsförordet. Han exemplifierar det hela med att en ekonomiskt stark make inte velat underkasta sin egendom giftorätten medan den andre maken, som inte var lika intresserad av ekonomiska ting, accepterade äktenskapsförordet för att kunna ingå äktenskapet. Känedom om sådana syften bör inte tillmätas någon betydelse vid skälighetsbedömningen enligt Teleman. Däremot kan andra klarlagda syften som parterna haft, i jämförelse med senare inträffade förhållanden, tillmätas betydelse vid skälighetsbedömningen.⁵² Agell och Brattström är av en annan uppfattning. De menar att man, i hänsynstagandet till en makes skyddsbehov, bör beakta förordets innehåll i jämförelse med dels makarnas ekonomiska förhållanden vid

⁴⁷ Tottie & Teleman, Äktenskapsbalk (1987:230) 12 kap. 3 §, Norstedts Juridik 2023-03-28.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Agell (1993/94) s. 784.

⁵⁰ Prop. 1986/87:1 s. 193 f.

⁵¹ Tottie & Teleman, Äktenskapsbalk (1987:230) 12 kap. 3 §, Norstedts Juridik 2023-03-28.

⁵² Teleman (2020) s. 99 f.

tillkomsten av äktenskapsförordet, dels utvecklingen av deras ekonomiska förhållanden under äktenskapet.⁵³

Nedan följer en genomgång av jämningsgrunderna i 12 kap. 3 § ÄktB. Grunderna presenteras separat men det ska alltid göras en helhetsbedömning där hänsyn tas till samtliga grunder.⁵⁴

3.2.1 Förordets innehåll

Den första jämningsgrunden hänför sig till förordets innehåll. Innehållet i ett äktenskapsförord blir oftast inte oskäligt p.g.a. villkoren i sig utan beroende på att följderna av villkoren påverkas av senare inträffade förhållanden. Det framhålls i förarbetena att villkoren i ett äktenskapsförord kan vara berättigade vid upprättandet, men missgynna den ena maken i så hög utsträckning att de framstår som oskäliga efter att en viss tid passerat.⁵⁵ Ett villkor om att all egendom ska vara enskild kan exempelvis bli oskäligt om makarna skaffat sig en icke obetydlig mängd egendom genom gemensamma ansträngningar, men som blir den ena makens enskilda egendom. Detta är då en jämningsgrund att hänföra till senare inträffade förhållanden.⁵⁶

3.2.2 Omständigheterna vid förordets tillkomst

Den andra jämningsgrunden är omständigheterna vid förordets tillkomst. En mer förmögen make kan exempelvis ha utnyttjat sitt övertag i samband med upprättandet av äktenskapsförordet. Även överraskningstaktik, aggressivt uppträdande och ”annat missbruk av förhandlingsläget” är grunder för jämningsning som bör hänföras till denna punkt.⁵⁷

⁵³ Agell & Brattström (2018) s. 219.

⁵⁴ Teleman (2020) s. 89.

⁵⁵ Prop. 1986/87:1 s. 193.

⁵⁶ Teleman (2020) s. 97.

⁵⁷ Tottie & Teleman, Äktenskapsbalk (1987:230) 12 kap. 3 §, Norstedts Juridik 2023-03-27.

3.2.3 Senare inträffade förhållanden

Eftersom äktenskapsförord i regel är långsiktiga avtal, som i vissa fall tillämpas vid en bodelning långt efter förordets tillkomst, är det naturligt att den tredje jämningsgrunden, d.v.s. senare inträffade förhållanden, ofta är avgörande i bedömningen av äktenskapsförordets skälighet.⁵⁸ En omständighet att väga in i helhetsbedömningen är ”utvecklingen av makarnas förmögenhetsbild”. Att en make i betydande utsträckning använt enskild egendom för att tillgodose familjens försörjningsbehov eller öka sitt giftorättsgods medan den andra maken behållit sin enskilda egendom intakt är en annan omständighet som talar för jämningsgrunden. Detsamma gäller när ena maken systematiskt ökat sin enskilda egendom på bekostnad av giftorättsgodset.⁵⁹ Ytterligare en omständighet att hänföra till denna jämningsgrund är att ena maken investerat sitt giftorättsgods i egendom som inte omfattas av bodelningen.⁶⁰

3.2.4 Omständigheterna i övrigt

Till den sista jämningsgrunden, ”omständigheterna i övrigt” räknas bl.a. skyddsbehovet för en ekonomiskt svagare make, makarnas inbördes ekonomiska relationer och framtida försörjningsmöjligheter.⁶¹ Hänsyn kan här även tas till andra rättshandlingar. Äktenskapsförordet kan exempelvis ha ett samband med ett testamente som, vid bodelning med anledning av ena makens död, visar sig vara återkallat.⁶²

⁵⁸ SOU 1981:85 s. 224.

⁵⁹ LU 1986/87:18 s. 20.

⁶⁰ Teleman (2020) s. 91.

⁶¹ LU 1986/87:18 s. 20; Teleman (2020) s. 101.

⁶² Tottie & Teleman, Äktenskapsbalk (1987:230) 12 kap. 3 §, Norstedts Juridik 2023-03-28.

3.3 Rättsföljden av jämkning

Rättsföljden av en jämkning i enlighet med 12 kap. 3 § ÄktB är att enskild egendom omvandlas till giftorättsgods. Därigenom upptas den enskilda egendomen i bodelningen. I vilken grad den enskilda egendomen omvandlas till giftorättsgods beror på oskäligheten och den ekonomiskt svagare makens behov. Jämkningsen ska emellertid enbart bota oskäligheten.⁶³

3.4 NJA 1993 s. 583

Det enda publicerade rättsfallet rörande 12 kap. 3 § ÄktB är NJA 1993 s. 583. Rättsfallet bekräftar att jämkning endast ska ske i absoluta undantagsfall.

3.4.1 Omständigheterna i fallet

1965 ingick Hans-Olov J och Ethel J äktenskap. Kort därefter fick de två barn. Under stora delar av 1970-talet arbetade Ethel deltid samtidigt som hon studerade. Elva år efter att äktenskapet hade ingåtts upprättade makarna ett äktenskapsförord, genom vilket fullständig egendomsskillnad infördes. Hans-Olovs enskilda egendom innefattade bl.a. en personbil, en fastighet, en båt, ett båthus på arrenderad mark samt bankmedel. Bland Ethels enskilda egendom fanns lösöre och bankmedel. Ethel fick en heltidstjänst 1984 och började tjäna 9 200 kr i månaden.⁶⁴

1988 upplöstes äktenskapet genom äktenskapsskillnad, varefter Ethel väckte talan vid Gävle TR där hon i första hand yrkade att äktenskapsförordet skulle jämkas och lämnas helt utan avseende. Käromålet bestreds av Hans-Olov. Ethel anförde att hon hade arbetat under större delen av äktenskapet. Därtill hade hon skött allt hemarbete, vilket möjliggjort för Hans-Olov att arbeta mot hög ersättning på annan ort. Upprättandet av äktenskapsförordet hade föran-

⁶³ Teleman (2020) s. 110 f.

⁶⁴ NJA 1993 s. 583.

letts av en svår period för makarna. Hans-Olov hade bl.a. slagit Ethel på nyårsafton 1975. De kom överens om att fortsätta leva tillsammans, men upprättade äktenskapsförordet i fråga. Hans-Olov förklarade för Ethel att hon skulle tillförsäkras vårdsnaden om barnen vid en eventuell framtida skilsmässa genom ett avtal, i utbyte mot att Hans-Olov tillfördes i princip allt av värde i boet. Han förklarade även att de kunde ändra äktenskapsförordet senare. Vid upprättandet av äktenskapsförordet visade det sig att ett sådant avtal om framtida vårdnad inte var möjligt att upprätta. Ethel undertecknade äktenskapsförordet ändå. Vid tidpunkten för äktenskapsskillnaden uppgick värdet av Hans-Olovs totala förmögenhet till 800 000 kr. Ethel hade lösöre till ett värde av 10 000 kr och en skuld om 3 000 kr. Därutöver hade Hans-Olov kompenserat henne ekonomiskt för att få behålla en del av bohaget.⁶⁵

Ethel gjorde gällande att äktenskapsförordet var oskäligt på samtliga grunder i 12 kap. 3 § ÄktB. Äktenskapsförordets innehåll innebar att allt av värde hade tillförts Hans-Olov, omständigheterna vid äktenskapsförordets tillkomst var sådana att hon blev överrumplad av sin makes agerande, de senare inträffade förhållandena var sådana att hon möjliggjort ökningen av Hans-Olovs egendom genom arbete utanför hemmet och omständigheterna i övrigt var sådana att hon tagit del av kostnaderna för uppbyggnaden av makens förmögenhet.⁶⁶

Hans-Olov förnekade uppgifterna om misshandel. Han hävdade att syftet med äktenskapsförordet var att huset inte skulle behöva säljas i händelse av skilsmässa, eftersom tanken var att det skulle tillfalla barnen. Ethel kan knappast ha blivit överrumplad då de gjorde två besök hos advokaten. Det var Hans-Olov som betalade alla makarnas räkningar, husköpet hade finansierats med ett lån han hade tagit, det var endast Hans-Olov som hade investerat i huset under äktenskapet och han hade införskaffat all sin enskilda egendom själv. Han menade att det var en förutsättning för investeringarna i huset att det

⁶⁵ NJA 1993 s. 583.

⁶⁶ Ibid.

utgjorde hans enskilda egendom. Hans-Olov gjorde gällande att äktenskapsförordet inte var oskäligt på någon av de återopade grunderna.⁶⁷

3.4.2 Domstolarnas bedömning

3.4.2.1 Målet i TR

TR menade att det inte rådde något ”påtagligt missförhållande” mellan värdet på makarnas enskilda egendom vid tidpunkten för upprättandet av äktenskapsförordet. Inte heller förordets innehåll ansågs vara sådant att det kunde jämkas. Det uttalades vidare att Ethel hade varit medveten om ändamålet att reglera makarnas inbördes ekonomiska förhållanden. Advokaten hade redogjort för rättsverkningarna av äktenskapsförordet och förklarat att ett vårdnadsavtal inte kunde upprättas. Eftersom parterna haft tid på sig att gå igenom äktenskapsförordets innehåll, kan det inte hävdas att Ethel utsatts för ”överrumpling”. Beträffande värdestegringen på fastigheten, ansågs den ha varit möjlig att förutse. Vidare uttalade TR att Ethels förvärvsarbete inte varit avgörande för makens förmögenhetsutveckling samt att hon inte kan anses vara ”utblottad” ekonomiskt sett efter skilsmässan. TR menade därmed att ingen av jämningsgrunderna utgjorde skäl för jämkning av äktenskapsförordet.⁶⁸

3.4.2.2 Målet i HovR

Ethel överklagade till HovR:n för Nedre Norrland, som fastställde domen.⁶⁹

3.4.2.3 Målet i HD

Ethel överklagade till HD, som inhämtade ett yttrande från Sveriges Advokatsamfund. Advokatsamfundet menade att jämkning av äktenskapsförord endast borde ske i verkliga undantagsfall och ansåg att omständigheterna i

⁶⁷ NJA 1993 s. 583.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ Ibid.

detta fall inte var sådana att jämkning borde ske. HD lyfte fram det faktum att äktenskapsförordet tillkom vid en tidpunkt då makarna diskuterade skilsmässa, att äktenskapsförordet då speglade makarnas verkliga ägandeförhållanden och att Ethel måste ha varit medveten om förordets karaktär vid understecknandet. HD menade därför att ingen av jämningsgrunderna utgjorde skäl för jämkning och fastställde HovR:s dom.⁷⁰

Justitieråden Nilsson och Lambe var emellertid skiljaktiga. De ansåg förvisso inte att det råde något ”påtagligt missförhållande” mellan makarnas enskilda egendom vid upprättandet av äktenskapsförordet. Vid tidpunkten för äktenskapsskillnaden översteg dock värdet av Hans-Olovs enskilda egendom värdet av Ethels enskilda egendom betydligt. Värdestegringen hade möjliggjorts av att Ethel skött allt arbete i hemmet. Således ansåg de att det vore rimligt om Ethel fick ta del av fastighetens värdestegring. Detta i kombination med äktenskapets längd och den begränsade ekonomiska trygghet Ethel skulle få om äktenskapsförordet tillämpades fullt ut, menade de skiljaktiga, gjorde att det vore oskäligt att tillämpa äktenskapsförordet fullt ut. Enligt de skiljaktiga borde äktenskapsförordet jämkas så att Ethel erhöll sammanlagt 50 000 kr efter avdrag för skulder.⁷¹

3.4.3 Perspektiv på avgörandet

Agell kritiserar utgångspunkten att ett äktenskapsförord är ett uttryck för parternas gemensamma vilja. Ethels vilja att ingå äktenskapsförordet och acceptera dess konsekvenser 1976 kan inte tjäna som vägledning i oskälighetsbedömningen vid äktenskapsskillnaden tolv år senare. Vidare anser Agell att det är tänkbart att maken ville få till egendomsskillnad inför ett fortsatt äktenskap med Ethel. Ett sådant motiv, menar Agell, talar inte för att äktenskapsförordet är skäligt tolv år senare. Ethel var den svagare parten vid upprättandet av äktenskapsförordet och motiven till äktenskapsförordet var, enligt Agell, tvivel-

⁷⁰ NJA 1993 s. 583.

⁷¹ Ibid.

aktiga med hänsyn till hennes intressen. Vid upprättandet av äktenskapsförordet gav hon nämligen upp giftorätten i all egendom som innehades av/skulle tillfalla Hans-Olov. Vidare hävdar Agell att intresset av förutsebarhet för Ethel, som stod i princip helt utan egendom av värde, inte var särskilt uppmuntande efter att ha gett upp giftorätten i makens egendom på tvivelaktiga grunder. Agell betonar att motiven bakom upprättandet av ett äktenskapsförord bör vara ett viktigt inslag i helhetsbedömningen.⁷² Teleman finner det anmärkningsvärt att TR inte gjorde någon helhetsbedömning av samtliga omständigheter. Beträffande HD:s dom menar han att HD till synes gått emot jämningsregelns sociala skyddsfunktion.⁷³

⁷² Agell (1993/94) s. 785 f.

⁷³ Teleman (2020) s. 108.

4 Äktenskapsförord och 36 § AvtL

Nedan redogörs för gränslandet mellan 12 kap. 3 § ÄktB och 36 § AvtL. Det som behandlas är generalklausulen om oskäligen avtalsvillkor, de familjerättsliga avtalens särdrag och NJA 2020 s. 624 'Den oskäligen skifteslikviden'.

4.1 Generalklausulen om oskäligen avtalsvillkor

Jämkningsgrunderna i 36 § AvtL är desamma som i 12 kap. 3 § ÄktB. Skillnaden mellan lagrummen är att 36 § AvtL uttryckligen stadgar att "särskild hänsyn" i prövningen ska tas till den part som intar en underlägsen ställning. Bestämmelsen utgör ett undantag till principen *pacta sunt servanda*. Vid tillämpning av 36 § AvtL ska en helhetsbedömning göras.⁷⁴

Bestämmelsens införande motiverades med att konsumentskyddet behövde stärkas och att det behövdes en möjlighet att kunna jämka avtal även utanför konsumentförhållanden.⁷⁵ Det ansågs inte förenligt med rättssäkerhetsintresset att avtalsvillkor utsatte den underlägsna parten för motpartens övermakt eller godtycke. Ett villkor som medför opåräknad vinst respektive förlust, vid en oförutsedd händelse, är inte värt att upprätthålla till varje pris. Det måste vara möjligt att jämka ett avtal trots intresset av förutsebarhet. En allmän anvisning om att generalklausulen endast ska tillämpas i undantagsfall, kunde därför inte göras.⁷⁶ Det finns emellertid visst stöd för att generalklausulen ska tillämpas mer försiktigt när parterna är jämställda.⁷⁷

⁷⁴ Se bl.a. NJA 2017 s. 113 'Den övertagna överlåtelsebesiktningen'.

⁷⁵ Prop. 1975/76:81 s. 25 ff.

⁷⁶ Ibid. s. 39.

⁷⁷ NJA 1982 s. 230.

4.2 Familjerättsliga avtals särdrag

4.2.1 Det allmänna omsättningsintresset

Familjerättsliga avtal tillgodoser inte intresset av den allmänna omsättningen.⁷⁸ Därmed får partsviljan en mer framträdande roll, medan tillitsgrundsatsen får träda tillbaka.⁷⁹ Lindgren menar emellertid att tidigare makar kan ha ett intresse av att kunna inrätta sig efter en överenskommelse om makarnas egendomsförhållanden.⁸⁰ Omsättningsintresset tillgodoses genom principer som ”skapar förutsebarhet och inte verkar konflikt drivande”.⁸¹ Lindgren argumenterar för att samma intressen föreligger på familjerättsens område, eftersom oförutsebarhet skulle kunna leda till fler konflikter. Omsättningsintresset gynnas inte heller av att det råder osäkerhet kring makarnas ekonomiska förhållanden.⁸²

4.2.2 Den långtgående upplysningsplikten

Makarnas upplysningsplikt avseende deras ekonomiska förhållanden är mer långtgående än den som gäller mellan parterna vid ett förmögenhetsrättsligt avtal.⁸³ Enligt 1 kap. 4 § ÄktB är de skyldiga att ”lämna varandra de upplysningar som behövs för att familjens ekonomiska förhållanden skall kunna bedömas”. Därtill stadgar 9 kap. 3 § ÄktB en skyldighet för makarna ”att lämna de uppgifter som kan vara av betydelse vid bodelningen”. Det finns inga sanktioner kopplade till den allmänna upplysningsplikten mellan makar, utan det handlar om att ”makar skall visa varandra öppenhet och förtroende”. Bestämmelsen får betydelse främst när äktenskapet hotas av skilsmässa. I sådana

⁷⁸ Ryrstedt (1998) s. 158; Agell & Brattström (2018) s. 161.

⁷⁹ NJA 2020 s. 624 ‘Den oskäligen skifteslikviden’.

⁸⁰ Lindgren (2021/22) s. 459.

⁸¹ NJA 2013 s. 1190.

⁸² Lindgren (2021/22) s. 459 f.

⁸³ Agell & Brattström (2018) s. 161.

lägen är det viktigt att makarna kan bevaka sina intressen.⁸⁴ Inom förmögenhetsrätten finns dock en lojalitetsplikt, en plikt att iaktta/tillvarata motpartens intressen.⁸⁵

4.2.3 Makarnas styrkeförhållanden

Styrkeförhållandena mellan två makar kan vara sådana att den ena makens inflytande över den andra maken är större än i förmögenhetsrättsliga förhållanden. Detta kan medföra att den starkare maken har lättare att få igenom sin vilja.⁸⁶ Styrkeförhållandena i ett äktenskap kan emellertid skifta över tid. Därmed är det relevant att utreda om styrkeförhållandet ska ha förelegat vid avtalets ingående eller möjligtvis under hela relationen. Inom förmögenhetsrätten kan oftast parternas status avgöra styrkeförhållandena, men i närstående relationer kan en sådan bedömning vara svårare.⁸⁷

4.2.4 Betydelsen av känslor (och barn)

I ett närståendeförhållande har parterna i regel känslor för varandra. Det är inte sällan så att avtalsparterna har gemensamma barn. Därmed kan parterna ha svårt att tillvarata sina ekonomiska intressen.⁸⁸ Ett av motiven – i vart fall om man tror på maken – till fördelningen av egendomen i äktenskapsförordet i NJA 1993 s. 583 var ju att bostaden skulle tillfalla barnen i händelse av äktenskapsskillnad. Enligt Lindgren är förekomsten av barn ett utmärkande drag för familjerättsliga avtal, som bör beaktas av domstolen.⁸⁹ Beträffande tiden före en skilsmässa har HD uttalat att det föreligger ”[s]peciella risker för mindre väl övertänkta handlingar”.⁹⁰

⁸⁴ Prop. 1986/87:1 s. 113 f.

⁸⁵ Munukka (2010) s. 837.

⁸⁶ NJA 2020 s. 624 ‘Den oskäligen skifteslikviden’. Jfr. även NJA 1993 s. 583 där den starkare maken Hans-Olov fick igenom sin vilja i äktenskapsförordet.

⁸⁷ Lindgren (2021/22) s. 462.

⁸⁸ NJA 2020 s. 624 ‘Den oskäligen skifteslikviden’.

⁸⁹ Lindgren (2021/22) s. 467.

⁹⁰ NJA 1982 s. 230.

4.2.5 Makes goda tro

Familjerättsliga avtal skiljer sig även från förmögenhetsrättsliga avtal vad det gäller godtrosskyddet. En makes goda tro avseende förhållanden på den andra makens sida, som eventuellt kan påverka avtalets giltighet, anses inte förtjäna det godtrosskydd som finns inom förmögenhetsrätten.⁹¹

4.3 NJA 2020 s. 624 'Den oskäligen skifteslikviden'

NJA 2020 s. 624 'Den oskäligen skifteslikviden' rör jämkning av bodelningsavtal och behandlas i det följande.

4.3.1 Omständigheterna i målet

C.P. meddelade maken L.P. att hon ville skiljas, varefter L.P. försökte ta självmord. Han blev tvångsinlagd på psykiatri, åkte utomlands och återvände till makarnas gemensamma bostad ungefär en månad efter självmordsförsöket. Dagen därpå undertecknades ett bodelningsavtal innebärande att C.P. skulle tillskiftas den gemensamma bostaden värd 6 000 000 kr och överta lånen som belastade fastigheten (cirka 2 000 000 kr). L.P:s nettotillgångar uppgick till 0 kr och enligt bodelningsavtalet skulle C.P. kompensera honom genom en skifteslikvid om cirka 2 000 000 kr.⁹²

Under rubriken "Skifteslikvid och kompensation" i bodelningsavtalet framgick dock att C.P. "oavsett vad som ovan angivits" skulle erlägga en skifteslikvid om 880 000 kr till L.P. Under rubriken "Underskrift" framgick att makarna slutligen reglerade sina ekonomiska mellanhavanden från äktenskapet

⁹¹ Agell & Brattström (2018) s. 161.

⁹² NJA 2020 s. 624 'Den oskäligen skifteslikviden'.

genom undertecknandet. De avstod därtill, genom undertecknandet, ”från ytterliga anspråk med anledning av äktenskapsskillnad”. L.P. väckte talan vid Södertörns TR där han i andra hand yrkade att bodelningsavtalet skulle jämkas med stöd av 36 § AvtL, så att skifteslikviden bestäms till 2 028 032 kr. Käromålet bestreds av C.P. TR jämkade bodelningsavtalet i enlighet med andrahandsyrkandet medan HovR ogillade käromålet.⁹³

4.3.2 HD:s avgörande

Prejudikatfrågan är om bedömningen av om bodelningsavtalet ska jämkas enligt 36 § AvtL, ska göras med andra utgångspunkter än när bestämmelsen tillämpas på rent förmögenhetsrättsliga avtal. HD utgår från möjligheten att analogivis tillämpa 36 § AvtL på familjerättsliga avtal. Därefter konstateras att familjerättsliga avtal skiljer sig från förmögenhetsrättsliga avtal. HD nämner omsättningsintresset, makars upplysningsplikt, styrkeförhållandena mellan makar och betydelsen av känslor. Det finns, enligt HD, anledning att ta hänsyn till dessa särdrag. Därtill kan den fördelning av tillgångar, som sker vid en bodelning, jämföras med hur fördelningen hade sett ut utan ett bodelningsavtal, äktenskapsförord eller föravtal. Att den ena makens vilja inte stämmer överens med avtalets innehåll eller att avtalet ingicks under omständigheter ”som inger betänkligheter” talar för en jämkning av avtalet.⁹⁴

Avtalet mellan C.P. och L.P. innebär en kraftig skevdelning till nackdel för L.P. Mot bakgrund av C.P:s begränsade ekonomi och en överenskommelse om att barnen skulle få bo kvar i bostaden med C.P. är inte avvikelserna från hur fördelningen hade sett ut enligt lag tillräcklig för jämkning. Det finns inte heller tillräckligt stöd för att L.P. haft någon annan vilja än den som framgår av avtalet. Efter att C.P. meddelat att hon ville skiljas försökte L.P. emellertid ta självmord. Han tvångsbehandlades på psykiatrisk avdelning, tog ledigt från arbetet, slutade medicinera mot depression och började dricka alkohol efter att ha varit nykter i flera år. Vid undertecknandet var han i dåligt mentalt skick

⁹³ NJA 2020 s. 624 ‘Den oskäligen skifteslikviden’.

⁹⁴ Ibid.

och skrev under bodelningsavtalet snabbt för att få pengar till en ny utlandsresa. C.P. måste ha varit medveten om att L.P. var ”ur balans” och att detta möjliggjorde ingåendet av ett bodelningsavtal med ”påtagliga ekonomiska fördelar” för henne. Efter en helhetsbedömning av omständigheterna runt bodelningsavtalets ingående och den kraftiga skevdelningen, jämkade därför HD bodelningsavtalet i enlighet med andrahandsyrkandet.⁹⁵

HD tycks därmed, p.g.a. de familjerättsliga avtalens särdrag, dra slutsatsen att ett bodelningsavtal som, i jämförelse med hälftendelningsprincipen i ÄktB, innebär en kraftig skevdelning, ska jämkas när avtalet ingåtts under ”omständigheter som inger betänkligheter”.⁹⁶ Det framgår emellertid inte vilka omständigheter som HD menar ”inger betänkligheter”.⁹⁷ Enligt Lindgren vore det önskvärt med ett tydliggörande av vilka omständigheter som ”inger betänkligheter”, i syfte att hålla ner antalet bodelningstvister. Det är ju till synes dessa omständigheter som begränsar avtalsfriheten på det familjerättsliga området.⁹⁸

⁹⁵ NJA 2020 s. 624 ‘Den oskäligen skifteslikviden’.

⁹⁶ Lindgren (2021/22) s. 453.

⁹⁷ NJA 2020 s. 624.

⁹⁸ Lindgren (2021/22) s. 468.

5 Analys och diskussion

Uppsatsen syftar till att, med utgångspunkt i NJA 2020 s. 624 'Den oskäligen skifteslikviden', utreda vad praxis rörande 36 § AvtL säger om hur 12 kap. 3 § ÄktB ska tillämpas. I förevarande avsnitt diskuteras delfrågorna, för att besvara huvudfrågan, d.v.s. i vilken utsträckning praxis rörande 36 § AvtL kan tillämpas vid jämkning av äktenskapsförord.

5.1 12 kap. 3 § ÄktB *de lege lata*

Det följer av såväl förarbeten som rättspraxis att 12 kap. 3 § ÄktB ska tillämpas restriktivt. Både Agell och Teleman har emellertid, av delvis olika skäl, kritiserat denna utgångspunkt. Enligt Agell bör prövningen ske förutsättningslöst medan Teleman argumenterar för att de benefika inslagen i äktenskapsförord gör att det borde vara lättare att jämka äktenskapsförord än avtal med ömsesidiga förpliktelser. Därtill har HD uttalat att det råder "[s]peciella risker för mindre väl övertänkta handlingar" i närstående relationer. Även det talar för en mer generös tillämpning av jämningsregeln.

Att 12 kap. 3 § ÄktB inte bör tillämpas lika restriktivt som förarbetena och NJA 1993 s. 583 föreskriver, stöds även av NJA 2020 s. 624 'Den oskäligen skifteslikviden'. Förarbeten och rättspraxis är dock sådana att mycket talar för att "oskäligt" i lagtexten bör bytas ut mot "uppenbart oskäligt". NJA 2020 s. 624 'Den oskäligen skifteslikviden' rör visserligen ett bodelningsavtal, men jämningsgrunderna är desamma. Bodelningsavtal och äktenskapsförord har dessutom samma familjerättsliga särdrag och båda syftar till att frångå hälftedelningsprincipen. Därmed torde inte anvisningarna om restriktivitet i förarbetena och rättspraxis spegla rättsläget. Påståendet får stöd av att det inte varit möjligt att ge några generella anvisningar om restriktivitet vid tillämpning av 36 § AvtL. Detta följer av att möjligheterna till jämkning bör vara större beträffande äktenskapsförord än förmögenhetsrättsliga avtal.

12 kap 3 § ÄktB syftar till att skydda en make från att stå i princip helt egen-
domslös efter äktenskapet. Enligt bestämmelsen ska egendom ha gjorts en-
skild i större omfattning och detta ska ha resulterat i en ”påtaglig snedfördel-
ning av makarnas samlade egendom”. Det finns emellertid ingen rättspraxis
kring vad som utgör en ”påtaglig snedfördelning”. Är oskäligheten ”ur-
sprunglig”, finns visst stöd för att äktenskapsförordet måste missgynna ena
maken ”i betydande grad” för att kunna jämkas.

5.2 Familjerättsliga och förmögenhetsrättsliga avtal

I förevarande framställning har det visats att omsättningsintresset gör sig gäl-
lande även i fråga om äktenskapsförord. Exempelvis bör C.P. i NJA 2020 s.
624 ’Den oskäligen skifteslikviden’ ha haft ett minst lika stort behov av att
kunna lita på att bodelningsavtalet var giltigt, som om det vore fråga om ett
förmögenhetsrättsligt avtal. Därtill motsvaras makarnas upplysningsplikt till
viss del av den lojalitetsplikt som finns i förmögenhetsrättsliga förhållanden.
Vad som skiljer familjerättsliga avtalsrelationer från förmögenhetsrättsliga,
är svårigheterna att utreda styrkeförhållanden. I förmögenhetsrättsliga förhål-
landen, är det givet att en konsument eller ett mindre företag intar en under-
lägsen ställning i förhållande till ett större multinationellt företag. I familje-
rättsliga avtalsförhållanden är det snarare psykologiska än ekonomiska fak-
torer som får beaktas. I NJA 2020 s. 624 ’Den oskäligen skifteslikviden’ tog
HD exempelvis hänsyn till att L.P. var ”ur balans” och att detta möjliggjorde
ingåendet av det oskäligen bodelningsavtalet. L.P. var ”ur balans” vid ingåen-
det av avtalet, vilket talar för att hänsyn kan tas till makarnas styrkeförhållan-
den åtminstone vid tidpunkten för ingåendet av avtalet. Ytterligare ett utmär-
kande drag för familjerättsliga avtal är betydelsen av känslor och barn. Det
förhåller sig så att andra faktorer än rent ekonomiska, kan ligga bakom upp-
rättandet av ett äktenskapsförord. Därtill finns inte samma godtrosskydd vid
familjerättsliga avtal.

Vidare finns skillnader beträffande avtalens syfte. Ett äktenskapsförord syftar i princip alltid till att sätta hälftdelningsprincipen ur spel. Förmögenhetsrättsliga avtal ingås av affärsmässiga skäl. Äktenskapsförorden är dessutom, vid tidpunkten för dess ingående, inte avsedda att tillämpas. Slutligen skiljer sig äktenskapsförord från förmögenhetsrättsliga avtal genom att de i högre utsträckning innehåller benefika inslag – en make avstår från giftorätten i den andre makens egendom.

5.3 Behovet av jämningsregler

Både 12 kap. 3 § ÄktB och generalklausulen om oskäligen avtalsvillkor syftar till att skydda den underlägsna maken/parten. Jämningsreglerna behövs särskilt eftersom resultatet av villkor i avtal respektive äktenskapsförord kan, p.g.a. oförutsedda händelser, förändras. Lagstiftaren har framhållit att ett avtal innebärande opåräknad vinst respektive förlust för parterna, inte förtjänar att upprätthållas till varje pris. Därtill finns inga kontrollmekanismer som förhindrar ingående av oskäligen avtal eller äktenskapsförord.

5.4 36 § AvtL vid jämkning av äktenskapsförord

Efter en sammanvägning av 12 kap. 3 § ÄktB *de lege lata*, de familjerättsliga avtalens särprägel och behovet av respektive jämningsregel, framstår möjligheterna till tillämpning av rättspraxis rörande 36 § AvtL vid jämkning av äktenskapsförord som goda. Det finns dock anledning att vara försiktig och att se till fall där avtalet har likheter med ett äktenskapsförord. Företrädevis förmögenhetsrättsliga avtal slutna på lång sikt där styrkeförhållandena mellan parterna liknar makarnas styrkeförhållanden är av intresse.

Eftersom äktenskapsförord syftar till att sätta hälftdelningsprincipen ur spel medan förmögenhetsrättsliga avtal har andra syften, är det irrelevant vilka

förmögenhetsrättsliga avtalsvillkor ("avtalets innehåll" i 36 § AvtL) som ansetts oskäligen i rättspraxis. Däremot kan det vara av intresse hur övriga jämningsgrunder tillämpats i rättspraxis rörande 36 § AvtL. Vad det gäller jämningsgrunden "omständigheterna vid förordets tillkomst" i 12 kap. 3 § ÄktB, kan slutsatsen dras att ett äktenskapsförord innebärande en kraftig skevdelning, som ingåtts under "omständigheter som inger betänkligheter", kan jämkas. Detta följer av bodelningsavtalets likheter med äktenskapsförord samt överensstämmelsen mellan jämningsgrunderna i 12 kap. 3 § ÄktB och 36 § AvtL. HD uttalade dock inte om "kraftig skevdelning" i NJA 2020 s. 624 'Den oskäligen skifteslikviden' motsvarar "påtaglig snedfördelning". Anmärkningsvärt är att skevdelningen/snedfördelningen i NJA 1993 s. 583 (800 000 kr till Hans-Olov och cirka 10 000 kr till Ethel) är större än i NJA 2020 s. 624 (cirka 3 100 000 kr till C.P. och cirka 900 000 kr till L.P.). HD ansåg emellertid inte att det rådde någon "påtaglig snedfördelning" i NJA 1993 s. 583.

Fortsättningsvis finns inte uttrycket "påtaglig snedfördelning" i förmögenhetsrättsliga sammanhang. Därmed finns fortsatt ett behov av prejudikat rörande 12 kap. 3 § ÄktB. Behovet blir än mer påtagligt, vid en jämförelse av omständigheterna vid ingåendet av äktenskapsförordet i NJA 1993 s. 583 och bodelningsavtalet i NJA 2020 s. 624 'Den oskäligen skifteslikviden'. Skevdelningen i det senare rättsfallet tillsammans med omständigheter som ingav "betänkligheter" vid ingåendet av bodelningsavtalet, var tillräckligt för en jämkning. Snedfördelningen i det tidigare rättsfallet var större och motiven till äktenskapsförordet var tvivelaktiga med hänsyn till Ethels intressen. Enligt mig, efter en jämförelse av rättsfallen, ingav omständigheterna vid ingåendet av äktenskapsförordet i 1993 års fall "betänkligheter". Därmed hade HD behövt förtydliga vad som uppfyller kraven för "betänkligheter"

Det faktum att 12 kap. 3 § ÄktB bör tillämpas mer generöst än 36 § AvtL, torde innebära att man främst ska se till omständigheter som talar för en jämkning av det förmögenhetsrättsliga avtalet. En omständighet som talar mot jämkning av ett förmögenhetsrättsligt avtal är ju inte alltid en omständighet som talar för att jämkning av ett äktenskapsförord inte bör ske.

Vidare ska det, vid jämkning av ett äktenskapsförord, alltid ske en helhetsbedömning. Eftersom det alltid ska ske en bedömning i det enskilda fallet, kan ett prejudikat rörande 36 § AvtL aldrig ensamt utgöra grunden för jämkning av ett äktenskapsförord. Det handlar snarare om att använda bedömningar av omständigheter vid ingåendet av avtalet, senare inträffade förhållanden och övriga omständigheter som bidragit till att ett förmögenhetsrättsligt avtal ansetts oskäligt. Dessa bedömningar kan, om det förmögenhetsrättsliga avtalet har vissa likheter med ett äktenskapsförord (styrkeförhållandena, på vilken sikt avtalet är slutet m.m.), användas i bedömningen av om ett äktenskapsförord är oskäligt.

Beträffande de familjerättsliga avtalens särdrag, som diskuterats ovan, är det främst betydelsen av känslor som bör påverka möjligheten att tillämpa rättspraxis rörande 36 § AvtL vid jämkning av äktenskapsförord. Det är främst de sociala faktorerna som skiljer 12 kap. 3 § ÄktB från 36 § AvtL: makarnas vilja, syften, känslor och skyddsbehov måste beaktas.

Sammanfattningsvis kan ledning, vid jämkning av äktenskapsförord, finnas i den betydligt rikare rättspraxisen rörande 36 § AvtL. De familjerättsliga avtalens särdrag måste emellertid beaktas. Trots anvisningarna om restriktivitet, torde det vara lättare för den förfördelade maken att få till en jämkning av ett äktenskapsförord, än vad det är för part till ett förmögenhetsrättsligt avtal att nå framgång med en jämkningstalan.

Källförteckning

Offentligt tryck

LU 1986/87:18 Om äktenskapsbalk m.m.

NJA II 1921 s. 56 Den nya giftermålsbalken.

Prop. 1975/76:81 Med förslag om ändring i lagen (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område, m.m.

Prop. 1986/87:1 Om äktenskapsbalk m.m.

SOU 1981:85 Äktenskapsbalk.

Rättsfallsförteckning

NJA 1982 s. 230

NJA 1993 s. 583

NJA 2013 s. 1190

NJA 2017 s. 113 'Den övertagna överlåtelsebesiktningen'

NJA 2020 s. 624 'Den oskäligen skifteslikviden'

Litteratur

Agell, Anders. 'Jämknings av äktenskapsförord'. *Juridisk Tidskrift*, 1993/94:4, s. 774-789.

Agell, Anders & Brattström, Margareta (2018), *Äktenskap Samboende Partnerskap*. 6 uppl. Iustus Förlag.

Grauers, Folke (2022), *Ekonomisk familjerätt*. 10 uppl. Norstedts Juridik.

Jareborg, Nils. 'Rättsdogmatik som vetenskap'. *Svensk Juristtidning*, 2004, s. 1-10.

Kleineman, Jan (2018), 'Rättsdogmatisk metod', i: Nääv, Maria & Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära*. Studentlitteratur s. 21-46.

Lindgren, Tove. 'Jämknings av familjerättsliga avtal med stöd av 36 § avtalslagen'. *Juridisk Tidskrift*, 2021/22:2, s. 453-471.

Munukka, Jori. 'Lojalitetsplikten som rättsprincip'. *Svensk Juristtidning*, 2010, s. 837-848.

Ryrstedt, Eva (1998), *Bodelning och bostad: Ekonomisk självständighet eller gemenskap*. Juristförlaget i Lund.

Teleman, Örjan (2020), *Äktenskapsförord*. 4 uppl. Norstedts Juridik.

Teleman, Örjan (2022), *Bodelning: Enligt äktenskapsbalken*. 7 uppl. Norstedts Juridik.

Tottie, Lars & Teleman, Örjan (2020), *Äktenskapsbalken: En kommentar* (version 4, JUNO). Norstedts Juridik.